

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI

ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК

REVIEW OF LAW SCIENCES

huquqiy ilmiy-amaliy jurnal

правовой научно-практический журнал

legal scientific-practical journal

2024-yil 2-son

VOLUME 8 / ISSUE 2 / 2024

DOI: 10.51788/TSUL.ROLS.2024.8.2.

ISSN 2181-919X

E-ISSN 2181-1148

DOI: 10.51788/TSUL.ROLS

Crossref
Content
Registration

**MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT
YURIDIK UNIVERSITETI**

“Yuridik fanlar axborotnomasi – Вестник юридических наук – Review of law sciences” huquqiy ilmiy-amaliy jurnali O‘zbekiston matbuot va axborot agentligi tomonidan 2020-yil 22-dekabrda 0931-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan. Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi jurnallari ro‘yxatiga kiritilgan.

Mualliflik huquqlari Toshkent davlat yuridik universitetiga tegishli. Barcha huquqlar himoyalangan. Jurnal materiallaridan foydalanish, tarqatish va ko‘paytirish muassis ruxsati bilan amalga oshiriladi.

Sotuvda kelishilgan narxda.

Muharrirlar:

Y. Yarmolik, Y. Mahmudov,
E. Mustafayev, K. Abduvaliyeva,
F. Muhammadiyeva

Musahhih:

S. Rasulova

Texnik muharrir:

U. Sapayev

Dizayner:

D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar,
Sayilgoh ko‘chasi, 35.
Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Veb-sayt: review.tsul.uz

E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1385.

Jurnal 24.06.2024-yilda tipografiyaga topshirildi. Qog‘oz bichimi: A4.
Shartli 18,6 b.t. Adadi: 100.
Buyurtma raqami: 87.

TDYU tipografiyasida chop etildi.

© Toshkent davlat yuridik universiteti

BOSH MUHARRIR

I. Rustambekov – Toshkent davlat yuridik universiteti rektori v.v.b., yuridik fanlar doktori, professor

BOSH MUHARRIR O‘RINBOSARI

B. Xodjayev – Toshkent davlat yuridik universiteti ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektori, yuridik fanlar doktori, professor

MAS‘UL MUHARRIR

O. Choriyev – Toshkent davlat yuridik universiteti Tahririy-nashriyot bo‘limi boshlig‘i

TAHRIR HAY‘ATI A‘ZOLARI

A. Saidov – Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazining direktori, yuridik fanlar doktori, professor (Toshkent, O‘zbekiston)

E. Juchniewicz – Gdansk universiteti professori, huquq doktori (Gdansk, Polsha)

A. Younas – yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (Pekin, Xitoy)

O. Okyulov – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

J. Nematov – Toshkent davlat yuridik universiteti professori v.b., yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

Sh. Asadov – O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

M. Aminjonova – O‘zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi dotsenti, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

M. Rahimov – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti, yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

O. Narzullayev – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

B. Murodov – O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi akademiyasi professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

A. Muxamedjanov – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

N. Niyazova – Toshkent davlat yuridik universiteti professori v.b., pedagogika fanlari nomzodi (Toshkent, O‘zbekiston)

**УЧРЕДИТЕЛЬ: ТАШКЕНТСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЮРИДИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

Правовой научно-практический журнал «Вестник юридических наук – Yuridik fanlar axborotnomasi – Review of Law Sciences» зарегистрирован Агентством печати и информации Узбекистана 22 декабря 2020 года с удостоверением № 0931.

Журнал включён в перечень журналов Высшей аттестационной комиссии при Министерстве высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан.

Авторские права принадлежат Ташкентскому государственному юридическому университету. Все права защищены. Использование, распространение и воспроизведение материалов журнала осуществляется с разрешения учредителя.

Реализуется по договорной цене.

Редакторы:

Е. Ярмолик, Й. Махмудов,
Э. Мустафаев, К. Абдувалиева,
Ф. Мухаммадиева

Корректор:

С. Расулова

Технический редактор:

У. Сапаев

Дизайнер:

Д. Ражапов

Адрес редакции:

100047. Город Ташкент,
улица Сайилгох, 35.
Тел.: (0371) 233-66-36 (1169)

Веб-сайт: review.tsul.uz

E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Подписной индекс: 1385.

Журнал передан в типографию
24.06.2024.

Формат бумаги: А4.

Усл. п. л. 18,6. Тираж: 100 экз.

Номер заказа: 87.

Отпечатано в типографии ТГЮУ.

© Ташкентский государственный
юридический университет

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

И. Рустамбеков – доктор юридических наук, профессор, врио ректора Ташкентского государственного юридического университета

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

В. Ходжаев – доктор юридических наук, профессор, проректор по научной работе и инновациям Ташкентского государственного юридического университета

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

О. Чориев – начальник редакционно-издательского отдела Ташкентского государственного юридического университета

ЧЛЕНЫ РЕДКОЛЛЕГИИ

А. Саидов – доктор юридических наук, профессор, директор Национального центра по правам человека Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

Э. Юхневич – доктор права, профессор Гданьского университета (Гданьск, Польша)

А. Юнас – доктор философии по юридическим наукам (Пекин, Китай)

О. Окюлов – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Ж. Нематов – доктор юридических наук, и. о. профессора Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Ш. Асадов – доктор юридических наук, профессор Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

М. Аминжонова – доктор юридических наук, доцент Правоохранительной академии Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

М. Рахимов – доктор юридических наук, доцент Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

О. Нарзуллаев – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

В. Муродов – доктор юридических наук, профессор Академии МВД Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

А. Мухамеджанов – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Н. Ниязова – кандидат педагогических наук, и. о. профессора Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

**FOUNDER: TASHKENT STATE
UNIVERSITY OF LAW**

“Yuridik fanlar axborotnomasi – Вестник юридических наук – Review of law sciences” legal scientific-practical journal was registered by Press and Information Agency of Uzbekistan on December 22, 2020, with certificate number 0931.

The journal is included in the list of journals of the Higher Attestation Commission under the Ministry of Higher Education, Science and Innovations of the Republic of Uzbekistan. Copyright belongs to Tashkent State University of Law. All rights reserved. Use, distribution and reproduction of materials of the journal are carried out with the permission of the founder.

Agreed-upon price.

Editors:

Y. Yarmolik, Y. Makhmudov,
E. Mustafaev, K. Abduvalieva,
F. Mukhammadiyeva

Proofreader:

S. Rasulova

Technical editor:

U. Sapaev

Designer:

D. Rajapov

Publishing department address:

100047. Tashkent city,
Sayilgokh street, 35.
Phone: (0371) 233-66-36 (1169)

Website: review.tsul.uz

E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Subscription index: 1385.

The journal is submitted to the printing house on 24.06.2024.

Paper size: A4.

Cond. p.p.18,6. Unit: 100.

Order: 87.

Published in printing house of TSUL.

© Tashkent State University of Law

CHIEF EDITOR

I. Rustambekov – Acting Rector of Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor

DEPUTY EDITOR

B. Xodjaev – Deputy Rector for Scientific Affairs and Innovations of Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor

EXECUTIVE EDITOR

O. Choriev – Head of the Publishing Department of Tashkent State University of Law

EDITORIAL BOARD MEMBERS

A. Saidov – Director of the National Centre for Human Rights of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law, Professor (Tashkent, Uzbekistan)

E. Juchniewicz – Professor of the University of Gdansk, Doctor of Law (Gdansk, Poland)

A. Younas – Doctor of Philosophy in Legal Sciences (Beijing, China)

O. Okyulov – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

J. Nematov – Acting Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

Sh. Asadov – Professor of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

M. Aminjonova – Associate Professor of the Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

M. Rakhimov – Associate Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy in Legal Sciences (PhD) (Tashkent, Uzbekistan)

O. Narzullaev – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

B. Murodov – Professor of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

A. Muxamedjanov – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

N. Niyazova – Acting Professor of Tashkent State University of Law, Candidate of Pedagogical Sciences (Tashkent, Uzbekistan)

MUNDARIJA

12.00.01 – DAVLAT VA HUQUQ NAZARIYASI VA TARIXI. HUQUQIY TA'LIMOTLAR TARIXI

8 **TULTEYEV ILYAS TAVASOVICH**

O'zbekistonda strategik rejalashtirishni huquqiy ta'minlash masalasi

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ. MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

19 **NORMATOV BEKZOD AKRAM O'G'LI**

O'zbekistonda soliq tekshiruvlarini huquqiy tartibga solishni takomillashtirish masalalari

32 **ISTAMOV MAXMUD SHUXRATOVICH**

Saylov jarayoni ishtirokchisi sifatida siyosiy partiyalar: milliy qonunchilik va uni takomillashtirish

43 **MUSTANOV ILXOM ABIDVALIJONOVICH**

Banklar faoliyatini nazorat qilishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlari: qiyosiy-huquqiy tahlil

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI. TADBIRKORLIK HUQUQI. OILA HUQUQI. XALQARO XUSUSIY HUQUQ

62 **GULYAMOV SAID SAIDAXRAROVICH, RUSTAMBEKOV ISLOMBEK RUSTAMBEKOVICH**

Raqamli aktivlarni himoya qilish: O'zbekiston kriptobirjalari ekotizimi uchun kiber xavfsizlik imperativlari

73 **MAHMUDXODJAYEVA UMIDA MUMINOVNA**

Ota-onalik huquqidan mahrum etish asoslari va oqibatlari: nazariya va amaliyot

87 **EGAMBERDIYEV EDUARD XAJIBAYEVICH, SHAIMARDANOVA DILAFRUZ DILMURATOVNA**

Raqamli obyektlarni vasiyat qilish: meros qoldiruvchining so'nggi istagini amalga oshirish muammolari

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI. HUQUQBUZARLIKLARNING OLDINI OLISH. KRIMINOLOGIYA. JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

97 **OTAJONOV ABRORJON ANVAROVICH**

Giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalar, ularning analoglari bilan qonunga xilof ravishda muomala qilishdan iborat jinoyatlar uchun javobgarlik choralari takomillashtirish

113 **XUDAYKULOV FERUZBEK XURRAMOVICH**

Jinoyat huquqida harakatsizlik va uning turlari: tahlil va taklif

125 **ABDUXAKIMOV MURODULLO TOG'AYEVICH**

Xorijiy mamlakatlarda yer to'g'risidagi qonun hujjatlarining ijrosi ustidan prokuror nazorati ahvoli

137 **ISLOMOV BUNYOD OCHILOVICH**

Xorijiy mamlakatlar jinoyat qonunchiligida yuridik shaxslarga nisbatan jazoni yengillashtirish masalalari

13.00.02 – TA'LIM VA TARBIYA NAZARIYASI VA METODIKASI (SOHALAR BO'YICHA)

147 **GULYAMOVA GULNORA YAKUBOVNA**

Yuridik terminologiyada sinonimiya va polisemiya

155 **KARAXODJAYEVA DILOROM MAMIROVNA**

Ruzinazarov Shuhrat Nuraliyevich – taniqli olim, O'zbekiston zamonaviy fuqarolik huquqi maktabi vakili

СОДЕРЖАНИЕ

12.00.01 – ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. ИСТОРИЯ ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ

8 ТУЛЬТЕЕВ ИЛЬЯС ТАВАСОВИЧ

К вопросу о правовом обеспечении стратегического планирования в Узбекистане

12.00.02 – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО. АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО. ФИНАНСОВОЕ И ТАМОЖЕННОЕ ПРАВО

19 НОРМАТОВ БЕКЗОД АКРАМ УГЛИ

Вопросы совершенствования правового регулирования налоговых проверок в Узбекистане

32 ИСТАМОВ МАХМУД ШУХРАТОВИЧ

Политические партии как участники избирательного процесса: национальное законодательство и его совершенствование

43 МУСТАНОВ ИЛЬХОМ АБДИВАЛИЖОНОВИЧ

Организационно-правовые механизмы контроля банковской деятельности: сравнительно-правовой анализ

12.00.03 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО. ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО. СЕМЕЙНОЕ ПРАВО. МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО

62 ГУЛЯМОВ САИД САИДАХРАРОВИЧ, РУСТАМБЕКОВ ИСЛАМБЕК РУСТАМБЕКОВИЧ

Защита цифровых активов: императивы кибербезопасности для экосистемы криптобирж Узбекистана

73 МАХМУДХОДЖАЕВА УМИДА МУМИНОВНА

Основания и последствия лишения родительских прав: теория и практика

87 ЭГАМБЕРДИЕВ ЭДУАРД ХАЖИБАЕВИЧ, ШАЙМАРДАНОВА ДИЛАФРУЗ ДИЛМУРАТОВНА

Завещание цифровых объектов: проблемы реализации последней воли наследодателя

12.00.08 – УГОЛОВНОЕ ПРАВО. КРИМИНОЛОГИЯ. УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

97 ОТАЖОНОВ АБРОРЖОН АНВАРОВИЧ,

Совершенствование мер ответственности за такие преступления, как незаконный оборот наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов

113 ХУДАЙКУЛОВ ФЕРУЗБЕК ХУРРАМОВИЧ

Бездействие и его виды в уголовном праве: анализ и предложения

125 АБДУХАКИМОВ МУРОДУЛЛО ТОГАЕВИЧ

Состояние прокурорского надзора за исполнением земельного законодательства в зарубежных странах

137 ИСЛОМОВ БУНЁД ОЧИЛОВИЧ

Вопросы смягчения наказания в отношении юридических лиц по уголовному законодательству зарубежных стран

13.00.02 – ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ (ПО ОТРАСЛЯМ)

147 ГУЛЯМОВА ГУЛЬНОРА ЯКУБОВНА

Синонимия и полисемия в юридической терминологии

155 КАРАХОДЖАЕВА ДИЛОРОМ МАМИРОВНА

Рузиназаров Шухрат Нуралиевич – выдающийся учёный, представитель современной цивилистической школы Узбекистана

CONTENTS

12.00.01 – THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. HISTORY OF LEGAL DOCTRINES

8 **TULTEYEV ILYAS TAVASOVICH**

On the issue of legal support for strategic planning in Uzbekistan

12.00.02 – CONSTITUTIONAL LAW. ADMINISTRATIVE LAW. FINANCE AND CUSTOMS LAW

19 **NORMATOV BEKZOD AKRAM UGLI**

Issues of improvement of legal regulation of tax inspections in Uzbekistan

32 **ISTAMOV MAXMUD SHUXRATOVICH**

Political parties as participants of the electoral process: national legislation and its improvement

43 **MUSTANOV ILKHOM ABDIVALIJONOVICH**

Organizational and legal mechanisms for control of banking activities: comparative-legal analysis

12.00.03 – CIVIL LAW. ENTREPRENEURSHIP LAW. FAMILY LAW. INTERNATIONAL PRIVATE LAW

62 **GULYAMOV SAID SAIDAKHRAROVICH, RUSTAMBEKOV ISLAMBEK RUSTAMBEKOVICH**

Protecting digital assets: cybersecurity imperatives for Uzbekistan's crypto exchange ecosystem

73 **MAHMUDKHODJAEVA UMIDA MUMINOVNA**

Foundations and consequences of deprivation of parental rights: theory and practice

87 **EGAMBERDIEV EDUARD KHAZHIBAYEVICH, SHAIMARDANOVA DILAFRUZ DILMURATOVNA**

Bequest of digital objects: problems of realisation of the last will of the testator

12.00.08 – CRIMINAL LAW, PREVENTION OF OFFENSES. CRIMINOLOGY. CRIMINAL PROCEDURAL LAW

97 **OTAJONOV ABRORJON ANVAROVICH**

Improving liability measures for crimes involving the illegal handling of narcotic drugs, psychotropic substances, and their analogues

113 **KHUDAYKULOV FERUZBEK KHURRAMOVICH**

Inaction in criminal law and its types: analysis and proposals

125 **ABDUKHAKIMOV MURODULLO TOGAEVICH**

The state of prosecutorial control over execution of land legislation in foreign countries

137 **ISLOMOV BUNYOD OCHILOVICH**

Issues of mitigation of punishment for legal entities in the criminal legislation of foreign countries

13.00.02 – THEORY AND METHODOLOGY OF EDUCATION AND UPBRINGING (BY FIELDS)

147 **GULYAMOVA GULNORA YAKUBOVNA**

Synonymy and polysemy in legal terminology

155 **KARAXODJAEVA DILOROM MAMIROVNA**

Ruzinazarov Shukhrat Nuralievich – an outstanding scientist, a representative of the modern civil school of Uzbekistan

Kelib tushgan / Получено / Received: 10.05.2024
Qabul qilingan / Принято / Accepted: 19.06.2024
Nashr etilgan / Опубликовано / Published: 24.06.2024

DOI: 10.51788/tsul.rols.2024.8.2./XGCZ6569

UDC: 342.8(045)(575.1)

SAYLOV JARAYONI ISHTIROKCHISI SIFATIDA SIYOSIY PARTIYALAR: MILLIY QONUNCHILIK VA UNI TAKOMILLASHTIRISH

Istamov Maxmud Shuxratovich,
Toshkent davlat yuridik universiteti
mustaqil izlanuvchisi
ORCID: 0009-0000-5233-6356
e-mail: istamov79@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada muallif O'zbekistonda saylov jarayoni ishtirokchisi sifatida siyosiy partiyalar, ularning maqomi, elektorati funksiyasini tadqiq qilgan. Tahlil etishda ilmiy bilishning tarixiy, tizimli, mantiqiy qiyosiy-huquqiy, statistik, ijtimoiy so'rovlar o'tkazish, huquqni qo'llash amaliyotini o'rganish usullaridan foydalanilgan. Muallif tomonidan fuqarolar siyosiy faolligini oshirishda va saylov qonunchiligini hayotga tatbiq qilishda saylovlar jarayonidagi eng faol subyekt sanalgan siyosiy partiyalar va ularning saylovlarda elektorat manfaatlaridan kelib chiqib faol ishtirok etishi muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatib bergan. Siyosiy partiyalar fuqarolarning siyosiy hayotda, davlat boshqaruvida ishtirokini ta'minlash, demokratik davlatda davlat hokimiyatining birdan bir manbayi bo'lmish – xalqning siyosiy irodasini ifodalashning muhim vositasi sanaladi. Shuningdek, maqolada siyosiy partiyalar faoliyatini moliyalashtirish va ularning saylovlardagi ishtirokini kengaytirishga qaratilgan qonunchilikka takliflar asoslab berilgan. Bundan tashqari, saylovchilarning tashabbuskor guruhlaridan deputatlikka nomzodlarni ko'rsatish institutini tiklash taklif etiladi.

Kalit so'zlar: saylov, saylov jarayoni ishtirokchilari, siyosiy partiyalar, elektorat manfaatlari, saylovlarni moliyalashtirish, saylov bloki (saylov koalitsiyasi).

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПАРТИИ КАК УЧАСТНИКИ ИЗБИРАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА: НАЦИОНАЛЬНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО И ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ

Истамов Махмуд Шухратович,
самостоятельный соискатель Ташкентского
государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье автор исследовал политические партии, их статус и функцию избирателей как участников избирательного процесса в Узбекистане. При анализе были использованы исторический, систематический, логический, сравнительно-правовой, статистический методы научного знания, социологические исследования и методы правоприменения. Автор показал, что политические партии являются наиболее активными субъектами избирательного процесса и их активное участие в выборах, исходя из интересов избирателей, имеет важное значение для повышения политической активности граждан и

реализации избирательного законодательства. Политические партии являются важным средством обеспечения участия граждан в политической жизни и государственном управлении, единственным источником государственной власти в демократическом государстве, выражения политической воли народа. Также в статье обосновываются предложения по законодательству, направленные на финансирование деятельности политических партий и расширение их участия в выборах. Кроме того, предлагается восстановить институт выдвижения кандидатов в депутаты от инициативных групп избирателей.

Ключевые слова: выборы, участники избирательного процесса, политические партии, интересы избирателей, финансирование выборов, избирательный блок (избирательная коалиция).

POLITICAL PARTIES AS PARTICIPANTS OF THE ELECTORAL PROCESS: NATIONAL LEGISLATION AND ITS IMPROVEMENT

Istamov Maxmud Shuxratovich,

Independent Researcher of Tashkent State University of Law

Abstract. In this article, the author examined political parties, their status, and the function of voters as participants in the electoral process in Uzbekistan. Historical, systematic, logical, comparative-legal, statistical methods of scientific knowledge, sociological research and law study of enforcement methods were used in the analysis. The author showed that political parties are the most active subjects of the electoral process, and their active participation in elections, based on the interests of voters, is important for increasing the political activity of citizens and the implementation of electoral legislation. Political parties are an important means of ensuring the participation of citizens in political life and public administration, the only source of state power in a democratic state, and the expression of the political will of the people. The article also substantiates proposals for legislation aimed at financing the activities of political parties and expanding their participation in elections. In addition, it is proposed to restore the institute of nomination of candidates for deputies from initiative groups of voters.

Keywords: election, participants in the electoral process, political parties, interests of the electorate, election financing, electoral bloc (electoral coalition).

Kirish

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Saylov kodeksi va "Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi Qonunida saylov jarayonining asosiy ishtirokchisi sifatida siyosiy partiyalarga saylovda faol ishtirok etish uchun keng imkoniyatlar yaratilgan. Ushbu normativ-huquqiy hujjatlarda siyosiy partiyalarning saylov jarayonidagi barcha ishtiroki erkin, mustaqil, teng va adolatli sharoitlarda ta'minlanishi uchun zarur qonuniy kafolatlar belgilangan.

Davlatimiz rahbarining 2023-yilning 2-fevral kuni siyosiy partiyalar rahbarlari bilan uchrashuv o'tkazib, partiyalarning jamiyatimiz siyosiy-ijtimoiy hayotidagi o'rni va

rolini oshirish masalalari, saylovlarda sog'lom raqobatni ta'minlash, siyosiy partiyalar oldida bugungi kunda turgan asosiy vazifalar haqida atroflicha fikr almashilgan [1].

Siyosiy partiyalar hozirgi O'zbekistonda saylov jarayonining asosiy subyekti hisoblanadi va bu voqelik, o'z navbatida, ko'p partiyaviy tizim sifat jihatidan strukturalashuvini namoyon etadi [2].

O'zbekiston saylov qonunchiligi evolyutsiyasini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, so'ngi yigirma yil mobaynida saylov jarayonida siyosiy partiyalar rolining oshishi tendentsiyasi kuzatilmoqda. Ushbu holat amaldagi qonunlarga bir qator o'zgartish va qo'shimchalarning qabul qilinishi, so'ngra Saylov ko-

deksining qabul qilinishi bilan tasdiqlanadi. Mazkur o'zgarishlar asnosida saylov jarayonida siyosiy partiyalar maqomining sezilarli oshganligini ko'rish mumkin.

Siyosiy partiyaning saylov jarayonidagi ishtiroki, bizning fikrimizcha, ularning konstitutsiyaviy funksiyalarini maxsus tashkiliy-huquqiy shakllar (nomzodlarni ko'rsatish, imzo yig'ish, saylov jarayonini kuza-tish, targ'ibot-tashviqot qilish va boshqalar) orqali amalga oshirish jarayoni sifatida talqin etilishi mumkin.

Material va metodlar

Mazkur maqolada tahlil etishda ilmiy bilishning tarixiy, tizimli, mantiqiy qiyo-siy-huquqiy, statistik, ijtimoiy so'rovlar o'tka-zish, huquqni qo'llash amaliyotini usullardan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari

Saylov jarayonida siyosiy partiyalarning o'rni va umuman ularni elektorat funksiyasi haqida milliy va xorijiy olimlar tomonidan bir qator nuqtayi nazarlar ilgari surilgan. Ular-ning ayrimlarini tahliliga e'tibor qaratsak.

Xususan, mamlakatimizda siyosiy parti-yalarning shakllanishi va ular faoliyatining rivojlanishini I. Bekov [3], Q. Jo'rayev [4], Sh.X. Fayziyev [5], O. O'sarov [6], D. Saydul-layeva, V. Dubkov [7], Sh.U. Yakubov [8], O.K. Yangibayev [9] lar mamlakatimizda si-yosiy partiyalarning shakllanish va rivojla-nish jarayonini to'rt bosqichga bo'lib tadqiq etgan.

Siyosiy partiyalar faoliyat yo'nalishlaridan kelib chiqqan holda ularning vakillik organ-lariga saylanish jarayonidagi asosiy funksi-yalarining tahlili Y. Konovalchikov [10], L. Bo-gatireva [11], A. Gutorova [12], A. Gauja [13] kabi olimlar tomonidan o'rganilgan.

N.A. Mixalyova siyosiy partiyalarning jamiyat va saylov jarayonidagi o'rni haqidagi quyidagilarni qayd etadi: "Siyosiy partiyalar fuqarolik jamiyatining ixtiyoriy birlashma-lari bo'lib, saylovga oid huquqiy munosa-batlarning ishtirokchisi sifatida faoliyat yuri-tadi, fuqarolarning jamiyat siyosiy hayotida-

gi ishtirokini ta'minlaydi, aholining huquqiy ongini, fuqarolik faolligini va ijtimoiy erkin-ligini, uning ongliligini oshirishga, fuqarolik jamiyati va davlatning o'zaro hamkorligiga ko'maklashish va shu orqali siyosiy tizim-ning yaxlitligi, barqarorligi va mutanosibli-gini saqlashga ko'maklashishga xizmat qiladi" [14].

N.Y. Turishchevaning fikricha, "Partiyalar davlat hokimiyatining qonun chiqaruvchi or-ganlarini shakllantirish jarayonida mutlaq mavqeni egallaydi, fuqarolarning passiv say-lov huquqini amalga oshirishda vositachilik qiladi" [15].

Milliy huquqiy asoslarga e'tibor qaratsak, avvalo Konstitutsiyamizning 74-moddasi-da bevosita siyosiy partiyalar faoliyatiga oid konstitutsiyaviy normalar o'rnatilgan. Unga ko'ra, "Siyosiy partiyalar turli ijtimoiy ta-baqa va guruhlarning siyosiy irodasini ifoda-laydilar va o'zlarining demokratik yo'l bilan saylab qo'yilgan vakillari orqali davlat hoki-miyatini tuzishda ishtirok etadilar. Siyosiy partiyalar o'z faoliyatining moliyalashtirilishi manbalari haqida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga yoki u vakolat bergan organga belgilangan tartibda oshkora hisobotlar taqdim etadilar" [16].

Mazkur konstitutsiyaviy-huquqiy norma-lar bilan birga siyosiy partiyalar faoliyatini huquqiy jihatdan tartibga solishga qaratilgan maxsus normativ-huquqiy hujjat O'zbekiston Respublikasi "Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi Qonuni siyosiy partiyalarning huquqiy ma-qomi va ularning saylovlarda ishtirok etishi bilan bog'liq masalalarni tartibga solishga qaratilgan. Mazkur qonunning 12-moddasiga muvofiq, siyosiy partiyalar qonunda belgilab qo'yilgan tartibda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, davlat hokimiyati organlari say-lovlarida ishtirok etish huquqiga ega [17].

Ushbu huquqiy qoidalar orasida fuqa-rolarning xohish-irodasini erkin ifoda etish, hokimiyat organlarini saylash, dav-lat faoliyatining tiyib turish va ular ustidan jamoatchilik nazoratini o'rnatish, siyosiy

kuchlarga teng imkoniyatlar va sharoitlar yaratish orqali ozchilik manfaatlarini kamsitmaslikka qaratilgan chora-tadbirlar belgilanishini alohida ko'rsatib o'tish zarur. Mazkur huquqiy mexanizmlarning fundamental asosini saylovlar tashkil qiladi.

Saylov jarayonidagi siyosiy-huquqiy ijtimoiy munosabatlarning ma'rifiy darajasini ko'tarish uchun saylovchilarning, ya'ni elektoratning madaniy saviyasini muttasil yuksaltirib borish talab etiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Bugun zamonning o'zi siyosiy partiyalarning ish uslubini o'zgartirish, ularning aholi, elektorat bilan muloqotini tizimli yo'lga qo'yishni talab etmoqda" [17].

M. Mirakulov to'g'ri ta'kidlab o'tganidek, "demokratik taraqqiyot yo'lidagi davlatlarda saylovda qatnashish fuqarolarni ommaviy hokimiyat munosabatlariga jalb qilishning muhim shakllaridan biriga aylanmoqda, shuning uchun saylovlarning ahamiyati beqiyosdir" [18]. Mazkur qarash asosida muallif fuqarolarning ommaviy hokimiyat ishlarini boshqarishda saylov eng demokratik usul ekanligiga urg'u beradi. Ushbu fikrga to'liq qo'shilish mumkin.

I. Bekov ta'kidlab o'tganidek, "Siyosiy partiyalar faqat ma'lum ijtimoiy manfaatlarini ifodalash va himoya qilishda qatnashibgina qolmay, balki ular uchun asosiy vazifa elektorat manfaatlaridan kelib chiqqan holda davlat darajasidagi qarorlarni qabul qilish va amalga oshirishda ham ishtirok etishdir" [3].

Ushbu fikrga qo'shilgan holda aytish mumkinki, mazkur ishtirok etish mohiyatan saylov yakuniga ko'ra ularning vakillik organlarida egallagan o'rinlariga bog'liq bo'lib, siyosiy partiyalardan elektoral samaradorlik ko'rsatkichlarini oshirish bo'yicha doimiy izlanishlar o'tkazishni taqozo etadi. Shu bois siyosiy partiyalarning saylovlarda ishtiroki parlamentdagi ko'pchilik o'rinlarni egallash, hukumatni shakllantirish yoki uni tuzishda ishtirok etish va saylovlar yo'li bilan davlat hokimiyati uchun kurashishda ifodalanadi.

Xalqaro saylov standartlari va rivojlangan davlatlar tajribasida siyosiy partiyalarning elektorat bilan ishlash yo'nalishlari, usullari va shakllari bo'yicha turli huquqiy mexanizmlar mavjud.

Ayrim xorijiy tadqiqotlarda saylovda ishtirok etish maqsadida tashkil qilinayotgan siyosiy partiyalarning faoliyat maqsadlariga ham e'tibor qaratish zarurligi ko'rsatilgan. R. Uigton o'z tadqiqotida AQShda mavjud siyosiy partiyalar dasturlari va maqsadlarining mamlakat konstitutsiyasiga qanchalik mosligi masalasini ko'rib chiqib, sudlar tomonidan siyosiy partiyalarning dasturiy maqsadlari yoki elektorat manfaatlari AQSh konstitutsiyasiga zid kelgan holatlarda uni sudlar tomonidan bekor qilish zarurligini qayd etadi [19]. Ushbu fikr orqali muallif "zid kelgan holatlar" deganda konstitutsiyaviy tuzumga qarshi qaratilgan partiyalar haqida emas, balki o'z maqsadlarini umumkonstitutsiyaviy prinsiplarga zid tarzda shakllantirgan siyosiy partiyalar haqida so'z yuritgan. Shunga o'xshash yondashuv Y. Marselning tadqiqotlarida ham o'rganilgan [20].

Yuqoridagilardan tashqari siyosiy partiyalarning elektoral funksiya mazmuniga yana quyidagi vazifalar kiradi: saylovoldi tashviqotini uyushtirish, o'z nomzodlarini ko'rsatish, saylovchilar imzolarini to'plash, saylovoldi platformalarni (dasturlarni) tayyorlash, saylovga qadar va saylovdan keyin tashviqot ishlarini olib borish, ovoz berish jarayonini kuzatish va saylov natijalarini sarhisob qilish.

Tadqiqot natijalari tahlili

Tahlilimiz kompleks va tizimli bo'lishi uchun partiyalar elektoral funksiyasining milliy qonunchilik asoslariga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

O'zbekiston Respublikasining "Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi Qonuni 1-moddasiga binoan, siyosiy partiya O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining qarashlar, manfaatlar va maqsadlar mushtarakligi asosida tuzilgan, davlat hokimiyati organlarini shakllantirishda jamiyat muayyan qismining siyosiy iro-

dasini ro'yobga chiqarishga intiluvchi hamda o'z vakillari orqali davlat va jamoat ishlarini idora etishda qatnashuvchi ko'ngilli birlashmasidir.

Bizningcha, ushbu qonunchilik ta'rifi partiyaning muhim funksiyasi bo'lmish elektoral funksiyasini yetarlicha aks ettirmaydi, zero, aynan shu funktsiya tufayli davlat hokimiyati uchun rasmiy kurash olib boriladi.

"Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi Qonunning 12-moddasiga muvofiq: "Siyosiy partiyalar qonunda belgilab qo'yilgan tartibda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, davlat hokimiyati organlari saylovlarida ishtirok etish huquqiga ega". Demak, qonun chiqaruvchi bilvosita bo'lsa ham siyosiy partiyalar maqomiga ega bo'lgan barcha jamoat birlashmalarining elektoral funksiyalarini mustahkamlagan. Shu munosabat bilan biz saylovlar orqali davlat hokimiyati uchun kurashda ishtirok etish siyosiy partiyaning asosiy belgisi sifatida qonunchilikda mustahkamlanishi lozim, degan fikrni qo'llab-quvvatlaymiz.

Shuningdek, elektoral munosabatlarni huquqiy tartibga solish mexanizmini takomillashtirishning maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Shu bilan birga, biz qabul qilinadigan barcha uzviy tashkil etilgan yuridik vositalar tizimini nazarda tutamiz, ulardan foydalanish elektoral munosabatlarga samarali maxsus huquqiy ta'sirini ta'minlaydi. Mazkur huquqiy mexanizmlar saylov jarayonidagi barcha muhim munosabatlarni o'z ichiga qamrab oladi.

Bundan shunday xulosa chiqadiki, siyosiy partiyaning asosiy vazifalaridan biri – siyosiy tizimning eng muhim aktori sifatida oldindan ko'zlangan maqsadlarga erishish uchun saylov kampaniyasida ishtirok etadi. Shuning uchun saylovlarda ishtirok etish nafaqat siyosiy partiyaning asosiy vazifasi, balki ijtimoiy burchi hamdir.

Ko'pgina Yevropa mamlakatlarida siyosiy partiya – siyosiy birlashma sifatida saylovga kirgan parlament fraksiyasi, uning vakillari

parlamentga saylangandan keyingina siyosiy partiyaning ro'yxatdan o'tkazishi mumkin (masalan, Shveysariya).

G'arbiy Yevropada parlament saylovlarida quyidagilar ishtirok etishi mumkin: rasmiylashtirilgan siyosiy partiyalar (Portugaliya, Polsha); siyosiy partiyalar va birlashmalar (Avstriya, Shvetsiya, Niderlandiya, Belgiya, Lyuksemburg, Italiya, Ispaniya, Finlandiya, Germaniya); siyosiy partiyalar, uyushmalar va mustaqil nomzodlar (Buyuk Britaniya, Fransiya, Daniya, Norvegiya, Shveysariya, Malta) [23].

Yuqoridagi xorijiy tajriba va xalqaro standartlar shuni ko'rsatadiki, ko'p davlatlarda siyosiy partiya tashqari tashabbuskor guruhlar yoki fuqarolar ham mustaqil ravishda o'z nomzodini saylovlarda qo'yishi mumkin. Mamlakatimizning siyosiy hayotida saylovlarga bo'lgan e'tibor va aholining siyosiy-huquqiy madaniyati ortib borishi saylov jarayonida passiv qatnashuvchi subyektlar sonini oshirish zaruratini qo'yadi.

Bizningcha, saylovchilarning tashabbuskor guruhlaridan deputatlikka nomzodlar ko'rsatish institutini O'zbekistonda qayta tiklash maqsadga muvofiq sanaladi. Ushbu institutni joriy qilish maqsadida Saylov kodeksining 37-moddasini quyidagi tahrirda bayon etish taklif qilinadi: *"O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzod, Qonunchilik palatasi deputatligiga nomzod, mahalliy kengashlar deputatligiga nomzod ko'rsatish huquqiga siyosiy partiyalar va ushbu kodeksda belgilangan tartibda saylovchilarning tashabbuskor guruhlariga ega"*.

Xorijiy mamlakatlar saylov huquqi amaliyoti va tajribasidan ma'lumki, vakillik organlariga saylovlarda nomzod ko'rsatish huquqi siyosiy partiyalardan tashqari fuqarolarga, saylov bloklariga, siyosiy assotsiatsiyalarga, mehnat tashkilotlari singari turli subyektlarga tegishli bo'lishi mumkin.

Ushbu subyektlar orasida saylov bloklari (siyosiy koalitsiyalar) alohida ahamiyatga ega. Chunki barcha siyosiy partiyalar ham parlament saylovlarida belgilangan minimal "to'siq"dan o'ta oladigan darajada ovoz to'plash imkoniga ega bo'lmasligi mumkin. Ayniqsa, saylovlarda qanchalik ko'p siyosiy partiya ishtirok etsa, bu imkoniyat shunchalik pasayib ketadi.

Saylov natijalariga ko'ra, imkon qadar ko'proq ovoz olish hamda fraksiya tuzish imkoniga ega bo'lish maqsadida ikki yoki undan ortiq siyosiy partiyalar saylov jarayoni davrida bitta blokka birlashishi orqali siyosiy koalitsiya tashkil etishi mumkin. YXHTga a'zo 57 mamlakatning saylov qonunchiligi tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, ushbu tashkilotga a'zo 40 ta mamlakat qonunchiligida saylov bloklari (siyosiy koalitsiya) nomzod ko'rsatish huquqiga ega [21].

Ushbu ro'yxatga Avstriya, Belgiya, Ispaniya, Italiya, Portugaliya, Germaniya, Turkiya, Ozarbayjon, Armaniston, Gruziya kabi mamlakatlarni misol qilib keltirishimiz mumkin.

Saylov bloklari (saylov koalitsiyasi) masalasi S. Golder [22], E. Tilman [23], R. Ibenskas [24], R.A. Kandiba [25], S.S. Zaikin [26], A.V. Petrov [27] kabi tadqiqotchilar ilmiy ishlarida o'rganilgan bo'lib, uning siyosiy jarayonlarda qo'llanishi demokratik yondashuv sifatida e'tirof etilgan.

Ko'p partiyaviylik tizimi rivojlangan mamlakatlar tajribasidan kelib chiqib, kelajakda yangi tashkil etilgan yoki yetarli siyosiy qo'llab-quvvatlashga ega bo'lmagan, dasturlari o'zaro yaqin bo'lgan siyosiy partiyalarga vakillik organlarida yetarli o'rinni egallay olish imkonini ta'minlash maqsadida milliy saylov qonunchiligimizga vakillik organlariga nomzod ko'rsatish huquqiga ega bo'lgan subyektlar qatoriga yangi institut "saylov bloklari"ning huquqiy asoslarini mustahkamlashni taklif etamiz.

Bizningcha, *"saylov bloki – saylov kampaniyasi rasmiy e'lon qilingandan keyin ikki yoki undan ortiq siyosiy partiyalar-*

ning bo'lajak saylovlarda umumiy saylovoldi dasturi asosida birgalikda ishtirok etishi maqsadida ixtiyoriylik asosida birlashgan birlashma".

Yana bir muhim masala siyosiy partiyalarni moliyalashtirish masalasiga e'tibor qaratish zarur. O'zbekistonda saylov bilan bog'liq jarayonlarni moliyalashtirish Saylov kodeksining 17-bobi 98-, 99- va 100-moddalarida belgilangan normalar asosida amalga oshiriladi. Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish masalalarini huquqiy tartibga solishga qaratilgan maxsus qonun O'zbekiston Respublikasining "Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to'g'risida"gi Qonuni sanaladi.

"Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to'g'risida"gi Qonunning 8-moddasi birinchi qismi talablariga ko'ra, "Siyosiy partiyalarning saylovda ishtirok etishini moliyalashtirish belgilangan tartibda faqat ana shu maqsadlar uchun ajratiladigan davlat mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi. Siyosiy partiyalarni saylovda boshqa mablag'lar hisobidan moliyalashtirish va moddiy jihatdan o'zgacha tarzda qo'llab-quvvatlash taqiqlanadi".

Ma'lumotlarga e'tibor qaratsak, "2021-yilda bo'lib o'tgan O'zbekiston prezidenti sayloviga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish bilan bog'liq xarajatlarni moliyalashtirish uchun davlat budjetidan 300 mlrd so'm ajratilgan. Ushbu saylovda umumpartiyaviy tadbirlar va siyosiy partiya tomonidan ko'rsatilgan nomzodlarning saylovoldi tashviqoti va targ'ibot ishlarini amalga oshirishga ajratiladigan mablag'lar – 15 mlrd 486 mln so'm, bunda har bir nomzodga 3 mlrd 97 mln so'mdan to'g'ri kelgan" [28].

Qonunchilik talablariga asosan, saylov jarayonida siyosiy partiyalarni davlat budjetidan tashqari ajratiladigan mablag'lar hisobidan moliyalashtirish qat'iy taqiqlangan. Lekin davlat budjetidan saylov jarayoni uchun siyosiy partiyalarga ajratiladigan mablag'lar ni yetarli deb bo'lmaydi. Shu bois ham siyosiy partiyalar saylovoldi targ'ibot-tashviqot ish-

larini keng ko'lamda olib borish imkoniga ega bo'lmaydilar.

Xalqaro tashkilotlar ham bu borada davlatlarga saylovlarni moliyalashtirish masalasida faqat davlat budjeti mablag'lari emas, balki boshqa manbalarga ham ma'lum qoidalarini qo'llagan holda ruxsat berishni tavsiya qilishgan. Xususan, YXHT Demokratik institutlar va inson huquqlari byurosining (DIIHB) 2019-yil 22-dekabrda parlament saylovlarini kuzatish bo'yicha missiyasining Yakuniy hisobotida "Partiya va nomzodlarga o'z saylov kampaniyasini moliyaviy rejalashtirishida, jumladan, partiya va nomzodlarga fuqarolardan to'g'ridan to'g'ri xayriya yordamini olish imkonini berish kabi ko'proq erkinlik berish maqsadga muvofiqdir. Qonunchilikda ushbu yordamning hajmi, muddatlari va usuli hamda shaxsiy manbalardan olingan xayriyalar haqida hisobotdorlik talablari tartibga solinishi mumkin" (24-tavsiya) degan tavsiya berilgan [29]. Shunga o'xshash tavsiya ushbu tashkilotning 2021-yil 24-oktabrdagi prezidentlik saylovi-ni kuzatish bo'yicha missiyasining Yakuniy hisobotida ham qayd etilgan (15-tavsiya) [30].

YXHT DIIHBning siyosiy partiyalar bo'yicha ekspertlari tomonidan tayyorlangan rahbariy prinsiplarning 128-bandida "Ko'pincha saylovlar davomida siyosiy partiyalar o'z nomzodlarini qo'llab-quvvatlash, moliyalashtirish va boshqa saylov resurslar bilan ta'minlaydilar. Partiyalar faoliyatini tartibga soluvchi qonun hujjatlari bunday yordam borasida partiyalarga keng erkinlik beruvchi imkoniyatlarni yaratib berishi kerak" [31], degan qoida nazarda tutilgan.

YXHT DIIHBning siyosiy partiyalar bo'yicha ekspertlari tomonidan tayyorlangan rahbariy prinsiplarning 160-bandida quyidagilar ko'rsatib o'tilgan: "Tegishli qonun hujjatlarini ishlab chiqishda YXHTga a'zo davlatlar siyosiy partiyalarni moliyalashtirish bo'yicha bir qator muhim qoidalarini inobatga olishlari mumkin: shaxsiy xayri-

yalarni xususiyati va hajmi bo'yicha cheklash; xususiy moliyalashtirish va davlat tomonidan moliyalashtirish o'rtasidagi muvozanatni saqlash; budjet mablag'laridan foydalanishni cheklash; davlat tomonidan ajratiladigan moliyaviy yordamning adolatli mezonlarini ishlab chiqish; saylovoldi tashviqotiga sarflanadigan xarajatlarni cheklash; partiyalarni moliyalashtirishning shaffofligini va moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshirish talablarini kiritish; qonunni buzganlik uchun jazo choralarini qo'llash" [32].

1990-yilgi Kopengagen hujjatining 7.6-bandida "Davlatlar saylovlarda adolatli raqobatni ta'minlash, korrupsiya va siyosatdagi nomaqbul ta'sirni kamaytirish maqsadida siyosiy partiyalar va nomzodlarni xususiy moliyalashtirish miqdoriga oqilona cheklovlar qo'yishi mumkin" [31] ligi qayd etib o'tilgan.

Yuqoridagi xalqaro hujjatlar va xalqaro tashkilotlarning tavsiyalaridan kelib chiqib O'zbekiston Respublikasi milliy qonunchiligi-ga *siyosiy partiyalarni saylov jarayonida davlat budjetidan tashqari mablag'lar bilan moliyalashtirishga qo'yilgan cheklovlarni bosqichma-bosqich kamaytirish maqsadga muvofiq sanaladi*.

Jumladan, ushbu yangi moliyalashtirish mexanizmini joriy qilishda quyidagi masalalarga e'tibor qaratish taklif qilinadi:

Birinchi, milliy qonunchilikka siyosiy partiyalarni saylov jarayonida xususiy shaxslar tomonidan moliyalashtirishga ruxsat berish orqali fuqarolar, umuman jamiyatning siyosiy madaniyati va faolligini oshirish mumkin.

Ikkinchi, bunday ruxsat berishda oqilona cheklovlarni o'rnatish, shu jumladan, siyosiy korrupsiyani keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan omillarni bartaraf etishga qaratilgan mexanizmlar belgilash, ushbu jarayon us-tidan davlat va nodavlat nazorat mexanizmla-rini o'rnatish zarur.

Uchinchi, fuqarolarning u yoki bu siyosiy harakatni qo'llab-quvvatlashini rag'batlan-

tirish hamda o'ta yirik homiylik mablag'lari ajratishning oldini olish o'rtasida muvozanatni aniq belgilash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Amaldagi milliy saylov qonunchiligida nomzodlar o'z shaxsiy mablag'laridan saylov jarayonlarida foydalanishi taqiqlangan. Bizningcha, ushbu tartibni ham o'zgartirish vaqti kelgan.

Xalqaro tashkilotlar hujjatlarida bu borada davlatlarga quyidagi tavsiyalar berilgan: "Nomzodlar shaxsiy mablag'laridan saylovoldi tashviqoti ehtiyojlari uchun foydalanish huquqiga ega" yoki "Nomzodning shaxsiy xayriyalari korrupsiya yoki boshqa nomaqbul ta'sir sifatida shubha tug'dirmasa ham, qonun chiqaruvchi ularni umumiy saylov xarajatlari tarkibiga kiritish va bu xayriyalar miqdorini majburiy ravishda oshkor etishni talab qilish orqali ularning miqdorini cheklashi mumkin" [33].

Xalqaro standartlardan kelib chiqqan holda nomzodlar shaxsiy mablag'laridan saylovoldi tashviqoti ehtiyojlari uchun foydalanishga haqli ekanligiga oid milliy qonunchilikka o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish zarur. Bunda nomzodning shaxsiy xayriyalari miqdorini qonunchilik bilan cheklash va ularni umumiy saylov xarajatlari tarkibiga kiritish uchun miqdori hamda manbasini oshkor qilishni majburiy e'lon qilish tartibini joriy qilish maqsadga muvofiq.

Yana bir masalaga e'tibor qaratish zarur. 2024-yilda bo'lib o'tadigan saylovlar aralash tizimda: majoritar va proporsional tartibda o'tkazilishini hisobga olib, moliyalashtirish manbalaridan qat'i nazar mablag'lar faqat partiyaga berilishi tartibini o'rnatish zarur. Shuni inobatga olib, davlat tomonidan saylovga partiyalarga ajratiladigan pullarning yarmini partiyaning o'ziga (proporsional okruglardagi saylovoldi tashviqotini olib borish uchun), qolgan yarmini majoritar

okruglardan ko'rsatilgan nomzodlarga teng ravishda taqsimlashi maqsadga muvofiq sanaladi.

Moliyalashtirish bo'yicha yuqoridagi takliflarning qabul qilinishi o'z navbatida ushbu "o'yin qoidalarini" buzgan siyosiy partiyalar uchun seziluvchan huquqiy ta'sir choralarini qo'llashni taqozo etadi. Ushbu ta'sir choralari quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin: ma'muriy jarimalar; davlat tomonidan moliyalashtirishdan qisman yoki to'liq mahrum qilish; partiya hisobiga to'langan mablag'larni musodara qilish; partiyaning saylovga nomzodlar ko'rsatish huquqini ma'lum muddatga to'xtatib qo'yish; sud qarori asosida saylovni haqiqiy emas deb topish.

Xulosalar

Yuqorida sanab o'tilganlar siyosiy partiyalar saylov jarayonining subyekti sifatida ularning maqomi bilan bog'liq bo'lgan juda keng vakolatlarga ega ekanligini, ushbu jarayonlarni xalqaro standartlarga muvofiq milliy qonunchilik asosida tartibga solish dolzarbligini ko'rsatadi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, siyosiy partiyalarning saylov jarayonidagi ishtiroki fuqarolarning siyosiy hayotda, davlat boshqaruvida ishtirokini ta'minlash, demokratik davlatda davlat hokimiyatining birdan bir manbayi bo'lmish xalqning siyosiy irodasini ifodalashning muhim vositasi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi, aksariyat xorijiy davlatlar singari, siyosiy partiyalarni saylov jarayonining asosiy subyektlaridan biri sifatida tan oladi. Bu, birinchi navbatda, siyosiy partiyalarning ijtimoiy rolini belgilashda, ikkinchidan, saylovlarning har bir bosqichida ularning ishtirokini batafsil tartibga solishda namoyon bo'ladi.

REFERENCES

1. Siyosiy partiyalar rahbarlari bilan fikr almashildi [Opinions were exchanged with leaders of political parties]. Ed. office of "New Uzbekistan" and "Pravda Vostoka" newspapers. 2021, February 2. Available at: <https://yuz.uz/news/siyosiy-partiyalar-rahbarlari-bilan-fikr-almashildi>
2. Rasulova N.S. Siyosiy partiyalar saylov jarayonining muhim subyekti sifatida [Political parties as an important subject of the electoral process]. Available at: <https://aniq.uz/yangiliklar/siyosiy-partiyalar-saylov-jarayonining-muhim-subekti-sifatida>
3. Bekov I. Davlat hokimiyati vakillik organlari faoliyatida siyosiy partiyalar ishtirokining tashkiliy-huquqiy asoslarini takomillashtirish [Improvement of the organizational and legal basis of the participation of political parties in the activities of representative bodies of state power]. Doctoral Dissertation (DSc). Tashkent, 2021, pp. 86–87.
4. Jo'rayev Q. Rivojlangan davlatlarda ko'ppartiyaviylikning shakllanishi – demokratik taraqqiyotning muhim omili sifatida (Fransiya siyosiy tajribasi misolida) [Formation of multi-party system in developed countries as an important factor of democratic development (as an example of French political experience)]. PhD thesis. Tashkent, 1999, pp. 86–87.
5. Siyosiy partiyalar mamlakatni modernizatsiyalash jarayonida [Political parties are in the process of modernization of the country]. Sh.X. Fayziyev (Ed.). Tashkent, Institute of Monitoring of Current Legislation, 2009, pp. 4–7.
6. O'sarov O., Saydullayeva D. O'zbekistonda siyosiy partiyalarning jamoatchilik bilan aloqalari [Public relations of political parties in Uzbekistan]. Tashkent, 2014, pp. 16–18.
7. Dubkov V. Mnogopartiynost' kak institut formiruyuschegosya v Uzbekistane grazhdanskogo obschestva [Multi-party system as an institution of the emerging civil society in Uzbekistan]. *Public opinion. Human rights*, Tashkent, 2004, no. 1, p. 90.
8. Yakubov Sh.U. Siyosiy partiyalar faoliyatini huquqiy tartibga solish omillari [Factors of legal regulation of the activities of political parties]. Human rights and humanitarian law: philosophical and legal issues. *Proceedings of the republican scientific-practical conference*. Tashkent, Institute of Philosophy and Law Publ., 2009, pp. 17–18.
9. Yangibayev A.K. Siyosiy partiyalarning davlat hokimiyati vakillik organlarini shakllantirishda ishtirok etishi [Participation of political parties in the formation of representative bodies of state power]. I.T. Tulteev (Ed.). Tashkent, Academy of Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, 2019, p. 36.
10. Konoval'chikov Ya.A. Funktsii narodnogo predstavitel'stva kak metodologicheskaya osnova otnosheniy politicheskikh partiy i gosudarstva [Functions of popular representation as a methodological basis for relations between political parties and the state]. *Current theoretical and practical issues in the development of legal science: national and regional aspects*, 2015, no. 1, pp. 112–121.
11. Bogatyryuva L.V. Evolyutsiya roley i funktsiy partiy v rossiskoy politicheskoy sisteme v 2000-ye gody: krizis legitimnosti neizbezhen? [The evolution of the roles and functions of parties in the Russian political system in the 2000s: is a crisis of legitimacy inevitable?] *Bulletin of Perm University. Series: Political science*, 2012, no. 4.
12. Gutorova A.N. Politicheskiye partii v sisteme narodnogo predstavitelstva [Political parties in the system of popular representation]. PhD thesis. Oryol, 2009.
13. Gauja A. Political parties and elections: Legislating for representative democracy. Routledge, 2016.

14. Mikhalyova N.A. Parlamentskiye i prezidentskiye vybory v Rossii [Parliamentary and presidential elections in Russia]. Moscow, 2007, pp. 11–17.
15. Turischeva N.Yu. Pravovoye regulirovaniye uchastiya partiy v vyborakh [Legal regulation of parties' participation in elections]. *State and Law*, 2016, no. 8, pp. 29–39.
16. Bulletin of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, 1997, no. 2, Art. 36
17. Mirziyoyev Sh.M. Parlamentimiz haqiqiy demokratiya maktabiga aylanishi, islohotlarning tashabbuskori va asosiy ijrochisi bo'lishi kerak [Our parliament should become a school of real democracy, the initiator and main executor of reforms]. *Xalq so'zi – People's Word*, Tashkent, 2017, July, 13.
18. Mirakulov M. Prezident saylovi: milliy va xorijiy tajriba [Presidential election: national and foreign experience]. *Right and Duty*, Tashkent, 2015, no. 2, pp. 24–25.
19. Wigton R. C. The Parties in Court: American Political Parties Under the Constitution. – Lexington Books, 2013.
20. Mersel Y. The dissolution of political parties: The problem of internal democracy // *International journal of constitutional law*. – 2006. – T. 4. – №. 1. – S. 84–113.
21. Lysenko V.I., Zaslavskiy S.Ye. O modelyakh kodifitsirovannogo pravovogo regulirovaniya vyborov: zarubezhnyy opyt [On models of codified legal regulation of elections: foreign experience]. *Electoral Legislation and Practice*, 2019, no. 1, pp. 36–43.
22. Golder S.N. Pre-electoral coalitions in comparative perspective: A test of existing hypotheses. *Electoral Studies*, 2005, vol. 24, no. 4, pp. 643–663.
23. Tillman E.R. Pre-electoral coalitions and voter turnout. *Party Politics*, 2015, vol. 21 (5), pp. 726–737.
24. Ibenskas R. Understanding pre-electoral coalitions in Central and Eastern Europe. *British Journal of Political Science*, 2016, vol. 46 (4), pp. 743–761.
25. Kandyba R.A. Obschestvenno-politicheskiye dvizheniya i izbiratel'nyye bloki v rossiyskom partogeneze [Socio-political movements and electoral blocs in Russian partogenesis]. *Innovative Science*, 2016, vol. 1-3 (13), pp. 183–187.
26. Zaikin S.S. Izbiratel'nyye bloki v Rossii: istoriya i perspektivy razvitiya [Electoral blocs in Russia: history and development prospects]. *Law. Higher School of Economics*, Moscow, 2013, no. 2, pp. 63–72.
27. Petrov A. V. Izbiratelnyye bloki v sibirskikh parlamentakh: korotkaya, no yarkaya istoriya [Electoral blocs in Siberian parliaments: a short but colorful history]. *Second University Social and Humanitarian Readings*, 2008, pp. 511–516.
28. Saylov uchun ajratilgan mablag'lar qanday sarf qilinmoqda? [How are the funds allocated for the election spent?] Ed. office of "New Uzbekistan" and "Pravda Vostoka" newspapers. 2021, October 15. Available at: <https://yuz.uz/news/saylov-uchun-ajratilgan-mablaglar-qanday-sarf-qilinmoqda>
29. Parliamentary Elections of the Republic of Uzbekistan. Final Report of the Election Observation Mission of the Office for Democratic Institutions and Human Rights of the Organization for Security and Cooperation in Europe. 2019, December 22. Available at: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/c/452791.pdf>
30. Presidential Election of the Republic Of Uzbekistan. The final report of the Election Observation Mission of the Office for Democratic Institutions and Human Rights of the Organization for Security and Cooperation in Europe. 2021, October 24. Available at: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/8/517803.pdf>

31. Guidelines for the legal regulation of the activities of political parties. Adopted by the Venice Commission at the 84th plenary meeting. Venice, 2010, October 15–16. Varshava – Strasburg, 2011, pp. 64–67, 78–80. Available at: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/f/81988.pdf>

32. Existing Commitments to Conduct Democratic Elections in OSCE Participating States. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). OSCE/ODIHR. Warsaw, Poland, 2004. Available at: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/2/13957.pdf>

33. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). Regulations on Legal Regulation of the Activities of Political Parties. OSCE/ODIHR and the Venice Commission (Ed.). Ad. by the Venice Commission at the 84th plenary meeting. Venice, 2010, October 15–16. Available at: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)024-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)024-rus)